

Тара Гыды

I

— А повернись-но, сину! Ото, який ти кумедний! Що це на вас за попівські підрясники? І отак оце всі в академії ходять? — Такими словами зустрів старий Бульба двох синів своїх, які вчилися в київській бурсі і вже приїхали додому до батька.

Сини його щойно спішилися. Це були два дужі хлопці, що дивилися ще спідлоба, як недавно випущені семінаристи. Міцні, здорові обличчя їх були вкриті першим пухом волосся, якого ще не торкалась бритва. Вони були дуже збентежені такою зустріччю батька і стояли нерухомо, опустивши очі в землю.

— Сійте, сійте! Дайте мені роздивитися на вас гарненько, — казав він, повертаючи їх, — які ж довгі на вас свитки! Оце свитки! таких свиток ще й на світі не було. А побіжи котрийсь із вас! я подивлюся, чи не гепнеться він на землю, заплутавшись у поли.

— Не смійся, не смійся, батьку! — сказав нарешті старший із них.

— Диви ти, який пишний! а чом би й не сміятися?

— Та так. Хоч ти мені й батько, а як будеш сміятися, то, їй-богу, відлупцюю.

— Ах ти, сякий-такий сину! Як, батька? — сказав Тарас Бульба, здивовано відступивши кілька кроків назад.

— Та хоч і батька. За образу не подивлюся і не пошаную нікого.

— Як же ти хочеш зі мною битися? Хіба навкулачки?

— Та вже як прийдеться.

— Ну, давай навкулачки! — казав Бульба, засукавши рукави. — Подивлюся я, що за мастак ти в кулаці!

І батько з сином, замість привітання після давньої розлуки, почали садити один одному стусани і в боки, і в попереk, і в груди, то відступаючи й оглядаючи, то знов наступаючи.

— Дивіться, люди добрі: здурів старий! зовсім з глузду з'їхав! — казала бліда, худорлява й добра мати їх, що стояла біля порога і не встигла ще обняти ненаглядних дітей своїх. — Діти приїхали додому, більше року їх не бачили, а він вигадав бозна-що: навкулачки битися!

— Та він славно б'ється! — казав Бульба, спинившись. — Їй-богу, добре! — говорив він, віддихуючись, — так, що хоч би й не пробувати. Добрий буде козак!

— Ну, здоров був, синку! почоломкаємось! — І батько з сином стали цілуватися. — Добре, синку! Отак лупцюю кожного, як мене гамселив. Не давай спуску нікому! А все-таки кумедне на тобі убрання. Що це за мотуз висить? А ти, бейбасе, чого стоїш і руки спустив? — спитав він, звертаючись до молодшого. — Чого ж ти, песький сину, не лупцюєш мене?

— Ще чого вигадав! — казала мати, обнімаючи тим часом молодшого. — І спаде ж на думку отаке, щоб дитина рідна батька біла. Та чи й до того тепер: дитя молоде, проїхало такий шлях, стомилося (це дитя мало двадцять з

чимось років і рівно сажень зросту), йому б тепер відпочити та попоїсти чого-небудь, а він силує його битися!

— Еге, та ти мазунчик, як я бачу! — казав Бульба. — Не слухай, синку, матері: вона баба. Вона нічого не тямить. Які вам пестощі? Ваші пестощі — чисте поле та добрий кінь; ось ваші пестощі. А бачите оцю шаблю, — ось ваша мати! То все непотріб, чим набивають голови ваші: і академія, і всі оті книжки, букварі й філософія, все це казнащо — плював я на все це! — Тут Бульба додав таке слово, яке навіть не годиться друкувати. — А ось, краще, я вас на тому тижні виряджу на Запорожжя. От де наука, так наука! Там ваша школа; там тільки дійдете до розуму.

— І лише один тиждень бути їм вдома? — говорила жалібно, зі сльозами на очах, худорлява старенька мати. — І погуляти їм, бідним, не доведеться; не доведеться й домівки рідної побачити, і мені не доведеться надивитися на них!

— Годі, годі заводити, стара! Козак не для того, щоб коло бабів панькатися. Ти б сховала їх обох собі під спідницю та й сиділа б на них, як на курячих яйцях. Іди, йди, та став нам хутко на стіл усе, що є. Не треба пампушок, медяників, маковиків та інших пундиків; давай нам цілого барана, козу давай, меди сорокалітні! Та горілки більше, не з вигадками горілки, з родзинками й усякими витребеньками, а чистої, пінної горілки, щоб грала й шипіла, як скажена.

Бульба повів синів своїх у світлицю, звідки хутенько вибігло двоє гарних дівчат-найминок у червоному намисті, що прибирали кімнати. Вони, мабуть, злякалися приїзду паничів, які не любили попускати нікому, або ж просто хотіли дотримати свого жіночого звичаю: скрикнути й кинутися прожогом, побачивши чоловіка, а потім довго сором'язливо затулятися рукавом. Світлиця була прибранна на смак того часу, про який живі натяки залишилися тільки в піснях та в народних думках, уже не співаних більше в Україні бородатими старцями-сліпцями під тихий бренькіт

бандури перед скупченням народу; на смак того бойового, важкого часу, коли почали розгортатись сутички і бої в Україні за унію. Все було чисте, вимазане кольоровою глиною. На стінах шаблі, нагайки, сітки на птахів, неводи й рушниці, хитро оздоблений ріг для пороху, золота вуздечка на коня і пута зі срібними бляхами. Вікна у світлиці були маленькі, з круглими, тьмяними шибками, які залишились тепер тільки у старовинних церквах, крізь які інакше не можна було дивитись, як підсунувши трохи вгору насувну шибку. Навколо вікон і дверей були червоні обводи. На полицях по кутках стояли глеки, сулії¹ й пляшки із зеленого й синього скла, різьблені срібні кубки, золочені чарки всякої роботи: венеціанської, турецької, черкеської, що потрапили у світлицю Бульби різними шляхами через треті й четверті руки, що було дуже звичайно у ті відважні часи. Берестяні лави кругом усієї кімнати; величезний стіл під образами на покутті; широка піч із запічками, приступками й виступцями, викладена кольоровим різнобарвним кахлем, — усе це було дуже знайоме нашим двом молодцям, які приходили щороку додому на вакації², приходили тому, що не було ще в них коней, і тому, що не заведено було дозволяти школярам їздити верхи. У них були тільки довгі чуби, за які міг наскубти їх всякий козак, що мав зброю. Вже коли кінчали вони науку, послав їм Бульба з табуна свого пару молодих жеребців.

Бульба з нагоди приїзду синів наказав скликати всіх сотників і всю полкову старшину, хто тільки був на місці; і коли прийшли двоє з них та осавула Дмитро Товкач, старий його товариш, він їм зараз-таки представив синів, кажучи: «Ось дивіться, які молодці! на Січ їх незабаром пошлю». Гості привітали і Бульбу, і обох юнаків, і сказали їм, що добре діло роблять і що немає кращої науки молодій людині, як Запорозька Січ.

¹ Сулія — бутель.

² Вакації — канікули.

— Ну ж, пани-брати, сідай кожен, де кому краще, до столу. Ну, синки! Передусім вип'ємо горілки! — так говорив Бульба. — Боже, благослови! Будьте здорові, синки: і ти, Остапе, і ти, Андрію! Дай же, Боже, щоб вам на війні завжди щастило! Щоб бусурменів били, і турків били б, і татарву били б; коли й ляхи почнуть щось проти віри нашої чинити, то й ляхів били б. Ну, підставляй свою чарку; що, добра горілка? А як латиною горілка? Тож-бо то, синку, дурні були латиняки: вони й не знали, чи є на світі горілка. Як, пак, того звали, що латинські вірші писав? Я грамоти тямлю не дуже, то й не знаю: Горацій¹, чи що?

«Ач, який батько, — подумав собі старший син, Остап: — усе, старий собака, знає, а ще й прикидається».

— Я гадаю, архімандрит і на понюх не давав вам горілки, — вів далі Тарас. — А признайтеся, синки, добре шмагали вас березовим та свіжим вишняком по спині і по всьому, що є у козака? А, може, коли ви стали вже надто розумні, то, може, й канчуками парили? Либонь, не тільки по суботах, а перепало і в середу, і в четверги?

— Нема чого, батьку, згадувати, що було, — відповів спокійно Остап, — що було, те загуло!

— Нехай тепер спробує! — сказав Андрій. — Нехай тепер хто-небудь тільки зачепить. Ось нехай тільки нагодиться тепер якась татарва, знатиме вона, що то за штука козацька шабля.

— Добре, синку! Їй-богу, добре! Та як на те пішло, то й я з вами їду! Їй-богу, їду. Якого дідька мені тут чекати? щоб перевестися на гречкосія, домовода, доглядати овець та свиней та з жінкою бабитися? Та пропади вона: я козак, не хочу! Що з того, що нема війни? Я так поїду з вами на Запорожжя, погуляти. Їй-богу, поїду! — І старий Бульба поволі гарячкував, гарячкував, нарешті розсердився вкрай, устав з-за столу і, постатнівши, тупнув ногою. — Завтра ж їдемо! Нащо відкладати? Якого дідька ми можемо тут

¹ Горацій — славетний римський поет.

висидіти? Нащо нам ця хата? до чого нам усе це? нащо ці горшки? — Сказавши це, він заходився бити й жбурляти горшки та пляшки.

Бідна старенька, звикла вже до таких учинків свого чоловіка, сумно дивилася, сидячи на лаві. Вона не наважувалася нічого сказати; але, почувши таку страшну для неї ухвалу, вона не могла втриматися від сліз; глянула на дітей своїх, з якими чекала її така скоро розлука, — і ніхто б не міг описати всієї безмовної сили її туги, що ніби тремтіла в очах її та в судомно зціплених зубах.

Бульба був упертий страшенно. Це був один із тих характерів, які могли з'явитись тільки в тяжке XV століття у півкошовому кутку Європи, коли вся південна первісна Росія, кинута своїми князями, була спустошена, випалена вщент невпинними наскоками монгольських хижаків; коли, втративши хату й захисток, став тут відважним чоловік; коли на згарищах, перед обличчям грізних сусідів і повсякчасної небезпеки, селився він і звикав дивитися їм просто в очі, забувши, чи є якийсь страх у світі; коли бойовим полум'ям понявся здавна мирний слов'янський дух і завелось козацтво — широкий розгульний нахил руської природи, і коли всі узріччя, перевози, прибережні пологі й зручні місця заселялися козаками, яким і ліку ніхто не знав, і сміливі товариші їх мали право відказати султанові, що бажав знати про кількість їх: «Хто їх знає! у нас їх розкидано по всьому степу: що байрак, то козак» (де маленький горбок, там уже й козак). Це було справді незвичайне явище руської сили: його викресало з народних грудей кресало лиха. Замість колишніх уділів, дрібних містечок, населених псарями й ловчими, замість дрібних князів, що ворогували і гендювали містами, виникли грізні селища, курені й околиці¹, пов'язані спільною небезпекою й ненавистю проти нехристиянських хижаків. Уже відомо всім з історії, як вічна боротьба їх і турботне життя врятували Європу від цих не-

¹ Курені й околиці — частини запорозького війська.

впинних наскоків, що загрожували її зруйнувати. Королі польські, опинившись, замість удільних князів, володарями цих безкраїх земель, хоч би й далекими і слабкими, зрозуміли значення козаків та вигоди від такого бойового, вартового життя. Вони захочували їх і влесливо потурали цьому нахилові. Під їх далекою владою гетьмани, обрані з-поміж самих же козаків, перетворили околиці й курені на полки та правильні округи. Це не було стройове зібране військо, його ніхто не міг би побачити; але в разі війни, за вісім днів, не більше, кожен прибував на коні,

з усією своєю зброєю, маючи платні один тільки червінець від короля, і за два тижні набиралося таке військо, якого неспроможні були б набрати ніякі рекрутські набори. Закінчувався похід, вояка повертався на луки й ниви, на Дніпрові перевози, рибалив, торгував, варив пиво і був вільний козак. Тогочасні іноземці справедливо дивувалися тоді з незвичайних здібностей його. Не було ремесла, на якому б не знався козак: накурити горілки, злагодити воза, намолоти порошу, справити ковальську, слюсарську роботу, і, на додаток до того, гуляти напропале — пити й бенкетувати, як тільки може один руський, — все це було йому до снаги. Козаків, oprіч реєстрових¹, що мали за обов'язок з'являтися під час війни, можна було у будь-який час, у разі великої потреби, набрати цілі юрби охочекомонних²: нехай

¹ Реєстрові козаки — регулярне військо, записане в списки (реєстри).

² Охочекомонні — кінні добровольці.

тільки осавули пройдуть по базарах і майданах усіх сіл та містечок і погукають на все горло, ставши на воза: «Гей ви, пивники, броварники, годі вам пиво варити, валятися по запічках та годувати своїм ситим тілом мух! Рушайте слави рицарської й честі добувати! Ви, плугарі, гречкосії, чабани, баболюби! годі вам за плугом ходити та бруднити в землі свої жовті чоботи, та до жінок підкрадатися і марнувати силу рицарську! час добувати козацької слави!» І слова ці були як іскри, що падали на сухе дерево. Плугатар ламав свого плуга, броварі й пивовари кидали свої діжки й розбивали бочки, ремісник і крамар слав до біса і ремесло, й крамницю, бив горшки в хаті, — і все, що тільки було, сідало на коня. Одним словом, руська вдача набула тут могутнього, широкого розмаху, дужого вияву.

Тарас був одним з корінних, старих полковників: весь був він створений для бойової колотнечі і визначався грубою прямою своєї вдачі. Тоді вплив Польщі починав уже позначатися на руському дворянстві. Багато хто переймав уже польські звичаї, заводив розкоші, пишних слуг, соколів, ловчих, обіди, двори. Тарасові було це не до вподоби. Він любив просте життя козаків і пересварився з тими своїми товаришами, що схилилися до варшавського боку, називаючи їх підніжками польських панів. Вічно невгамовний, він вважав себе законним оборонцем православ'я. Самоправно входив у села, де тільки нарікали на утиски орендарів та на додавання нового мита з диму¹. Сам зі своїми козаками чинив над ними розправу і поклав собі за правило, що в трьох випадках завжди слід узятися за шаблю, а саме: коли комісари² не пошанували в чомусь старшин і стояли перед ними в шапках; коли знущалися з православ'я і не шанували звичаю предків; і нарешті, коли вороги були бусурмени і турки, проти яких він вважав дозволеним у будь-якому разі здійснити зброю на славу християнства.

¹ Податок з кожного димаря.

² Польські збирачі податків.

Тепер він тишив себе задалегідь думкою, як він прибуде з двома синами своїми на Січ і скаже: «Ось гляньте, яких я молодців привів до вас!», як представить їх усім старим, загартованим в боях, товаришам, як подивиться на перші подвиги їх у військовій науці та бенкетуванні, яке вважав теж одним з головних достоїнств рицаря. Спочатку він хотів вирядити їх самих; та коли побачив їх свіжість, рослість, міцну тілесну красу, запалився во-яцький дух його і він другого ж дня вирішив їхати з ними сам, хоч причиною цього була єдино тільки уперта його воля. Він уже клопотався і давав накази, вибирав коней і збрую для молодих синів, навідувався і до стаєнь, і до комор, дібрав слуг, що мали завтра з ним їхати. Осавулові Товкачу передав свою владу з твердим наказом прибути зараз же з усім полком, коли тільки він подасть із Січі якусь вість. Хоч він був і напідпитку і в голові ще бродив хміль, проте не забув нічого. Навіть наказав понапувати коней та насипати їм у ясла добірної й кращої пшениці і прийшов зморений своїми турботами.

— Ну, діти, тепер треба спати, а завтра будемо робити те, що Бог дасть. Та не стели нам постелі! Нам постіль не потрібна. Ми будемо спати надворі.

Ніч ще тільки оповила небо, але Бульба завжди лягав рано. Він розкинувся на килимі, накрився баранячим кожухом, бо повітря вночі було холодненьке, та й Бульба любив укритися тепліше, коли був удома. Незабаром він захропів, а за ним і весь двір. Все, що лежало по різних його кутках, захропло й за-співало; найпершим заснув сторож, бо більше від усіх напився з нагоди повернення паничів.

Сама бідна мати не спала. Вона припала до узголів'я любих синів своїх, що лежали поруч. Вона роз-

чісувала гребенем їх молоді, безладно покошлані, кучері і змочувала їх слізьми. Вона дивилася на них уся, дивилася всіма почуттями, вся обернулася на один погляд, і не могла надивитися. Вона вигодувала їх власними грудьми; вона зростила, виплекала їх — і тільки одну мить бачить їх перед собою. «Сини мої, сини мої милі! що буде з вами? що чекає вас?» — приказувала вона, і слъози зупинилися в зморшках, які змінили прекрасне колись її лице. Справді, вона була гідна жалю, як і кожна жінка тієї відважної доби. Вона мить тільки жила коханням, тільки в перший пал любовців, у перший пал молодощів, і вже суворий спокусник кидав її заради шаблі, заради товаришів, заради бенкетування. Вона бачила чоловіка на рік два, три дні, і потім кілька років про нього не було чутки. Та й коли бачилася з ним, коли вони жили вкупі, що за життя її було? Вона терпіла наруги, навіть побої; вона бачила ласки, виявлені тільки з милості; вона була якась дивна істота в цьому поспільстві безженних рицарів, якому розгульне Запорожжя надавало суворого колориту свого. Молодість без утіхи майнула перед нею, і її прекрасні свіжі щоки й перса без поцілунків одцвіли і вкрилися передчасними зморшками. Вся любов, усі почуття, все, що є ніжного й пристрасного в жінці, все перетворилося в неї на саме материнське почуття. Вона із жаром, із пристрастю, зі слізьми, як степова чайка, вилася над своїми дітьми. Її синів, її милих синів беруть від неї, забирають для того, щоб не побачити їх ніколи. Хто знає, може, в першому бою татарин постинає їм голови, і вона не буде знати, де лежать покинуті тіла їх, які розклює хижий подорожній птах, а за кожную краплину крові їх вона віддала б себе всю. Ридаючи, дивилася вона їм в очі, коли всемогутній сон починав уже skleпляти їх, і думала: «А, може, Бульба, прокинувшись, відкладе днів на два від'їзд. Може, він тому вирішив так скоро їхати, що багато випив».

Місяць з височини неба давно вже осявав увесь двір, повний сонних, густу купку верб і високий бур'ян, в якому потонув частокіл, обведений навколо двору. Вона все сиділа

в узголів'ї милих синів своїх, ні на хвилину не зводила з них очей своїх і не думала про сон. Уже коні, чуючи світанок, всі полягли на траву й перестали їсти; верхнє листя верб почало лопотіти, і помалу лопотливий струмок спустився по ньому до самого низу. Вона просиділа до світання, зовсім не втомилася і в душі бажала, щоб ніч тривала якомога довше. Зі степу донеслось дзвінке іржання лошати. Червоні смуги ясно блиснули на небі.

Бульба раптом прокинувся і скочив. Він дуже добре пам'ятав усе, що наказував учора.

— Ну, хлопці, годі спати! Час! Напувайте коней! А де стара? (Так він звичайно називав жінку свою.) Швидше, стара, готуй нам їсти: шлях стелиться великий!

Бідна старенька, позбавлена останньої надії, сумно подибала у хату. Тим часом, як вона зі слізьми готувала все, що треба до сніданку, Бульба роздавав свої накази, порався в стайні і сам вибирав для дітей своїх найкраще вбрання. Бурсаки враз змінилися: на них з'явилися замість старих брудних чобіт сап'янові червоні зі срібними підковами; шаровари завширшки з Чорне море, з тисячею складок та зі зборами, перетяглися золотим очкуром. До очкура причеплені були довгі ремінці з китицями й іншими бляшками для люльки. Жупан червоний, сукна яскравого, як вогонь, підперезався візерунчастим паском; карбовані турецькі пістолі були засунуті за пояс; шабля брязкала по ногах. Їх обличчя, ще мало засмаглі, здавалося, покращали й побілішали; молоді чорні вуса тепер якось дужче відтіняли білість їх і здоровий могутній цвіт молодості; вони були гарні під чорними смушковими шапками з золотим верхом. Бідна мати, коли побачила їх, і слова не могла мовити, і сльози спинилися в очах її.

— Ну, сини, все готове! нема чого баритися! — промовив нарешті Бульба. — Тепер за звичаєм християнським перед дорогою треба всім сісти.

Всі посідали, навіть і хлопці, що поштиво стояли біля дверей.

— Тепер благослови, мати, дітей своїх! — сказав Бульба. — Молися Богові, щоб вони воювали завзято, боронили повсякчас честь рицарську, щоб стояли завжди за віру Христову, а як ні — нехай краще пропадуть, щоб і духу їх не було на світі! Підійдіть, діти, до матері. Молитва матирина і на воді, і на землі рятує.

Мати, слабка, як мати, обняла їх, вийняла два невеликі образки, наділа їм, ридаючи, на шию.

— Нехай боронить вас... Божа мати... не забувайте, синки, матір вашу... пришліть хоч вісточку про себе... — Далі вона не могла говорити.

— Ну, ходім, діти! — сказав Бульба.

Біля ганку стояли осідлані коні. Бульба скочив на свого Чорта, що скажено рвонувся, почувши на собі двадцятипудовий тягар, бо Тарас був надзвичайно важкий і товстий. Коли побачила мати, що вже й сини її посідали на коней, вона кинулася до меншого, у якого в рисах обличчя було більше якоїсь ніжності; вона вхопилася за його стремено,

вона припала до сідла його і з одчаєм в очах не випускала його з рук своїх. Двоє дужих козаків взяли її обережно і понесли в хату.

Та коли виїхали вони за ворота, з усією легкістю дикої кози, невідповідної до її літ, вибігла вона за ворота, з незбагненною силою спинила коня й обняла одного з них з якоюсь несамовитою, безтямною палкістю; її знов одвели.

Молоді козаки їхали смутні і стримували сльози, побоюючись батька, що й сам був трохи збентежений, хоч і намагався того не виказувати. День був сірий; зелень

блищала яскраво; птахи щебетали якось безладно. Вони, проїхавши, оглянулись назад: хутір їх ніби пішов у землю, тільки видно було над землею два димарі невеликої їх хати та верхівки дерев, по віттю яких вони лазили як білки; ще стелився перед ними той луг, по якому вони могли пригадати всю історію життя, від років, коли качалися по росяній траві його, до років, коли вичікували в ньому чорнобриву козачку, яка боязко летіла через нього своїми свіжими бистрими ногами. Ось уже самий тільки журавель над криницею з прив'язаним угорі колесом з воза самотньо стирчить у небі; уже рівнина, що вони проїхали, здається здалека горою і все собою закрила. — Прощайте й дитинство, і забави, і все, все!

II

Усі три вершники їхали мовчки. Старий Тарас думав про давнє: перед ним проходила його молодість, його літа, його минулі літа, за якими завжди плаче козак, що хотів би, щоб усе життя його була молодість. Він думав про те, кого зустрине на Січі зі старого свого товариства. Він лічив, хто вже помер, хто живий ще. Сльоза тихо круглилась на його зиниці, і посивіла голова його сумно похилилась.

У синів його були інші думки. Та треба сказати більше про синів його. Їх віддали у дванадцять років до київської

академії, бо вся значна старшина того часу вважала за потрібне дати виховання своїм дітям, хоч робилося це для того, щоб потім зовсім забути його. Вони тоді були, як усі, хто вступав до бурси, дикі, виховані на волі, і вже там вони зазвичай трохи шліфувалися та набирали чогось спільного, що робило їх схожими один на одного. Старший, Остап, почав з того свій шлях, що першого ж таки року втік. Його завернули, висікли тяжко і посадили за книжку. Чотири рази закопував він свого букваря в землю, і чотири рази, випоровши його немилосердно, купували йому нового. Та, безперечно, він би зробив те саме і вп'яте, якби батько не дав йому урочистої обіцянки продержати його в монастирських служках цілих двадцять років і не присягнувся наперед, що він не побачить Запорожжя довіку, коли не вивчиться в академії всіх наук. Цікаво, що це говорив той самий Тарас Бульба, який лаяв усю вченість і радив, як ми вже бачили, дітям зовсім про неї не дбати. Відтоді Остап почав із надзвичайною старанністю сидіти за нудною книжкою і незабаром став в один рівень із найкращими. Тодішній спосіб навчання страшенно розбігався з життям. Оті схоластичні, граматичні, риторичні й логічні тонкощі нічим не стосувалися до часу, ніколи не прикладалися до життя і не повторювалися в ньому. Ні до чого не могли прикласти вони свого знання, хоч би навіть і менш схоластичного. Самі тодішні вчені більше, ніж хто, були невігласи, бо зовсім були далекі від досвіду. А до того цей республіканський лад бурси, ця сила-силенна молодих, дужих, здорових людей, усе це мало спонукати їх до діяльності, зовсім чужої їх шкільній науці. Іноді погане харчування, іноді часті покарання голодом, іноді численні потреби, що виникали в свіжому, здоровому, міцному юнакові, все це, поєднавшись, породжувало в них ту заповзятливість, яка потім розвивалася на Запорожжі. Голодна бурса гасала вулицями Києва і примушувала всіх бути обачними. Перекупки, сидячи на базарі, завжди затуляли руками своїми

пирого, бублики, насіння гарбузове, як орлиці дітей своїх, як тільки помічали де перехожого бурсака. Консул¹, що за обов'язком своїм мусив наглядати за підлеглими йому товаришами, мав такі величезні кишені у своїх шароварах, що міг вмістити туди всю крамницю гави-перекупки. Ця бурса являла собою цілком опрічний світ: до кола вищого, яке складалося з польських та руських дворян, їх не допускали. Сам воєвода, Адам Кисіль², незважаючи на свій протекторат над академією, не вводив їх до вищого суспільства і наказував тримати їх суворіше. Втім, наказ цей був зовсім зайвий, бо ректор і ченці-професори не жаліли різок й канчуків, і часто ліктори³ за їх наказом шмагали своїх консулів так немилосердно, що ті кілька тижнів чухали свої шаровари. Багатьом із них це було зовсім як ніщо і здавалося не міцнішим від доброї горілки з перцем; іншим нарешті обридали такі безнастанні припарки, і вони тікали на Запорожжя, коли вміли потрапити на шлях та коли їх не перехоплювали на дорозі. Остап Бульба, хоч дуже ретельно почав вчитися логіки і навіть богослов'я, не міг все ж здихатися безжальної різки. Природна річ, що все це мусило якось-то загартувати характер і надати йому твердості, якою завжди відзначались козаки. Остапа вважали завжди одним з найкращих товаришів. Він рідко верховодив іншими в зухвалих витівках — почистити чужий садок чи город, зате раз у раз одним із перших ставав під прапор промітного бурсака і ніколи ні в якій пригоді не виказував своїх товаришів. Ніякі канчуки й різки не могли примусити його це зробити. Був він непіддатливий на інший потяг, опріч війни та веселої гульні; принаймні, ніколи майже про інше не думав. Він був прямодушний з рівними. Він був добрий настільки, наскільки можна було бути з такою вдачею і в той час.

¹ Старший бурсак, який наглядав за своїми товаришами.

² Політичний діяч в Україні першої половини XVII ст.

³ Помічники консула.